

Reflecții în urma unei dezbateri despre Indo-Europeni

Alexandru Vulpe

Abstract: *This article deals with the Indo-European problem from the historical and archeological point of view, presenting the most important theories regarding the possibilities of spreading of the groups of Indo-European languages speakers in the geographic area attested by literary sources and by today's reality. Despite the large amount of literature written on this topic, there are still some unanswered fundamental questions: from the point of view of the relationship with the environment, how can we explain the migration of pastoral populations from the Pontic-Caspian steppes to the swamp and forrest regions of Central Europe, respectively the genesis of the Celtic, Germanic languages; and how can we demonstrate, plausibly and resorting to archeological methods, the spreading of the Indo-European languages from the Atlantic to the Indian Ocean?*

Key words: *the Indo-European problem, lingua franca, archaeological perspective.*

Cuvinte cheie: *problema indo-europeană, lingua franca, perspectivă arheologică.*

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române a organizat, cu câțva timp în urmă, împreună cu Societatea Română de Studii Indo-Europene, dezbateri al căror prim scop este de a încuraja un dialog între două discipline – arheologia preistorică și lingvistica – care utilizează metode de cercetare diferite, dar se străduiesc să găsească un limbaj comun de înțelegere referitor la studierea originii limbilor din familia Indo-Europeană (de aici înainte: IE). Este o temă care interesează în mod direct, nu numai pe filologi, ci și pe istorici și arheologi de diverse specialități. Punctul de vedere pe care-l voi înfățișa în aceste rânduri este cel al formației mele, de istoric și arheolog în domeniul preistoriei. Punerea pe hârtie a gândurilor din rândurile de față mi-au fost stârnite de dezbaterile ce au avut lor în ședința comună din iunie 2005, în cadrul căreia, regretatul profesor Dan Slușanschi și colaboratorii lui au expus, în mod sintetic, clar și frumos, principiile lingvistice moderne în domeniul indo-europenisticii, de constituire a bazei documentare a radicalelor cuvintelor ce presupun existența, cândva în adâncul timpurilor, a unei limbi IE comună, primitivă. Oricât de convingătoare sunt argumentele lingvistice, pentru arheologi și istorici însă o serie de chestiuni nu și-au găsit până în prezent un răspuns acceptabil. În primul rând, nu și singurul, se cere un răspuns la întrebarea: cum s-a ajuns la răspândirea grupurilor de vorbitori de limbi IE, în forma lor geografică în care se arată a fi aria lor atestată de sursele literare și de realitatea din zilele noastre.

Titlul acestei contribuții mi-a fost inspirat de cel al unui genial articol – *Gânduri despre problema indo-europeană* (*Gedanken über das Indogermanenproblem*) – publicat după moartea autorului său, prințul N. S. Trubetzkoy, unul dintre marile personalități ale lingvisticii, în *Acta Linguistica*, Praga, I, 2, 1939 (este textul unei conferințe ținute în 1936). În acele rânduri Trubetzkoy contura, în numai opt pagini¹, o temă ce deschidea perspectiva unei noi școli de gândire despre formarea limbilor de tip IE. Voi reveni mai jos asupra ideilor lui. Mai întâi însă o succintă privire asupra evoluției studiului problemei IE.

Constituirea grupelor de limbi ce alcătuiesc familia limbilor generic denumite IE a fost dintru început și este și în prezent în principal de domeniul paleontologiei lingvistice și al filologiei comparate. Deoarece cele mai vechi elemente specifice limbilor IE sunt atestate documentar în mileniul al II-lea a.Chr. – limba hitită și, mai apoi, greaca miceniană – apare evident că procesul de formare trebuia să fi cuprins cel târziu mileniul al III-lea. Desigur, există foarte multe teorii privind această temă, toate de natură lingvistică. Aportul altor discipline, precum arheologia sau antropologia fizică, este dependent doar de unele dintre diversele concepții. Pentru a înțelege mai bine caracterul ipotetic a ceea ce este denumit „procesul de indo-europenizare”, termen nu odată abuziv generalizat, consider necesar să amintesc succint principalele linii de gândire privind formarea limbilor IE.

Observațiile făcute încă din secolul al XVIII-lea asupra apropiierilor dintre limbile sanscrită și cele clasice și moderne europene, au reprezentat primul pas în definirea unui grup de limbi, tipologic înrudite prin structura lor, realitate incontestabilă din punct de vedere lingvistic. Obiectul principal al discuțiilor ce se poartă de două veacuri în jurul acestei probleme este căutarea unei explicații a modului de formare și de evoluție a acestui proces lingvistic: a existat sau nu un popor străvechi (*Urvolk*), care vorbea o limbă străveche (*Ursprache*) și

¹ Trubetzkoy 1939.

locuia într-o patrie străveche (*Urheimat*)? Și dacă o astfel de situație a existat, atunci care puteau fi implicațiile pe planul structurii sociale și religioase? În această privință există, în stadiul de față, o diversitate de păreri, unele mergând până la negarea existenței comunității IE primitive. Este, totodată, evident că singurele contribuții ale arheologiei preistorice sunt strict dependente doar de teoriile lingvistice care propun localizarea respectivei patrii străvechi și a epocii când aceasta va fi fost locuită de presupusul popor vorbind limba IE primitivă. Din perspectivă istorică, procesul de formare al limbilor IE implică desfășurarea unor evenimente care, în lipsa unor informații scrise, obligă la o interpretare istoricizantă a descoperirilor arheologice. Fenomenul unor mari migrații, pe spații largi de mii de kilometri, trebuie obligatoriu acceptat dacă vrem să explicăm dispersia limbilor IE de la Atlantic până în Bangladesh și în Sri Lanka.

Pe de altă parte, lingvistica a interpretat procesul de înrudire a limbilor IE în diferite feluri²: genetic, descinzând dintr-o presupusă limbă originară; tipologic (structural, toate limbile IE sunt de tip flexibil) și statistic (în primul rând lexicologic). Așa s-a ajuns la propunerea unui model în forma arborelui genealogic; cel mai sugestiv este cel prezentat de August Schleicher în 1848 și 1861 și din care rezultă despărțirea inițială a două ramuri – balto-slavo-germană și ario-greco-italo-celtică – urmată de multe ramificații secundare. Deși mult nuanțat și analizat în detalii, acest sistem genealogic și-a găsit cei mai mulți aderenți printre lingviști până în zilele noastre. În 1871, Johannes Schmidt, elevul lui Schleicher, prezenta un model în anumită măsură diferit. El concepea IE-primitivă ca o rețea de dialecte sau limbi înrudite între care nu erau limite clare definite, noțiunile răspândindu-se precum undele concentrice în jurul centrului inovator. Aceste legături inițiale au slăbit treptat, ducând, prin migrații succesive, la formarea unor comunități, fiecare cu o evoluție specifică. Consider aceste două modele despre formarea limbilor IE ca reprezentând totodată baza a două școli de gândire asupra acestei teme și care au inspirat formularea de concepții diverse în decursul timpului.

Depășind considerațiile de natură pur lingvistică, s-a mers mai departe. Astfel, Emile Benveniste definea statutul social al populațiilor IE sub formă de structuri articulate și corelate, care reflectă lumea înconjurătoare ca oglindă a mentalității omenesci, specifice doar acestei familii. Rezultă o schemă funcțională structurată pe trei clase³: 1. preoții, puțini, dar esențiali prin cunoașterea codului existenței sociale și individuale; 2. luptătorii, mai numeroși, prin naștere și educație apărătorii obștii (dintre ei se alege regele, al cărui termen în IE-primitivă, **reg-s*, ar fi desemnat „îndrumătorul” colectivității); 3. producătorii, cei mai numeroși, care asigură subzistența materială a societății; ei se împart, după zone, în păstori și agricultori (majoritatea cercetătorilor din zilele noastre consideră că populația IE-primitivă avea o economie predominant pastorală). Această schemă rămâne, potrivit lui Benveniste, neschimbată de-a lungul mileniilor, fără să se lase copleșită de influențele civilizațiilor superioare (Egipt, Mesopotamia, Valea Indusului).

Puțin mai târziu, Georges Dumézil formula o concepție asemănătoare în domeniul religiei. Cele trei funcții sociale și-ar regăsi locul lor în panteonul IE, reprezentați de o triadă de zei: zeul principal (Odin/Wotan, la germani; Jupiter, la Roma; Mitra/Varuna, la irano-indieni), zeul războiului (Thor, la germani; Mars, la Roma; Indra, la indieni), zeita reproducerii (Freyr, la germani, Nāsātya, la indieni). După cum se vede din exemplele citate, pentru a completa schema, Dumézil a fost nevoit să recurgă la o serie de explicații, care, oricât de ingenioase, nu sunt deplin convingătoare (la Roma, cei trei *flamines*, ar reflecta triada inițială, iar la greci, aceeași triadă ar fi reprezentată de cele trei zeițe ce-și dispută mărul de aur: Hera, Atenă și Afrodite).

Prin urmare, potrivit concepțiilor lui Benveniste și Dumézil, în societatea IE ar fi existat, încă de la început, un *tripartitism* social și religios. Nu toți cercetătorii împărtășesc acest mod schematic de a vedea lucrurile. S-au adus critici severe celor două concepții amintite, pe care nu le putem detalia aici, dar care pun sub semn de întrebare schema respectivă, considerând-o artificial creată, iar structurile ei fiind de găsit și la populații ne-IE.

De asemenea, nu toți cercetătorii au împărtășit modelele despre formarea limbilor IE amintite mai sus. Trubetzkoy, în lucrarea citată la începutul contribuției de față, nu considera obligatorie explicarea originii prin descendența dintr-o limbă comună inițială. Prin contacte succesive, la diferite epoci și nivele sociale, limbi diferite puteau căpăta o structură comună. Astfel, ca numitor comun, limbile IE au șase trăsături comune, pe care le-au câștigat prin devenire și care le conferă o structură specifică. Aceste trăsături, precum lipsa armoniei vocalice, consonantismul inițial egal cu cel medial sau final etc. (nu le detaliez aici datorită dificultății de a reda explicativ termenii specifici lingvistice) se pot modifica în viitor și nu pot fi concepute ca alcătuind o unitate decât pe parcursul unei anumite etape a evoluției lor (respectiv dacă o limbă pierde unul din cele șase elemente iese din familia limbilor IE iar dacă una câștigă o asemenea trăsătură devine limbă IE etc.). El se exprima chiar: „Man diskutiert über den Wohnsitz, die Rasse und die Kultur des angeblichen indogermanischen Urvolkes, das vielleicht niemals existiert hat” (se discută despre patria, rasa și cultura presupusului popor străvechi indogermanic, care, poate, nici n-a existat vreodată)⁴.

² Wald, Slușanschi 1987.

³ Benveniste 1969.

⁴ Trubetzkoy 1939, 82.

Deși supusă criticii, datorită schematismului ei, teoria structuralistă a lui Trubetzkoy a pus în evidență părțile slabe ale concepțiilor evolutiv-genealogice. Un cercetător american – John Robb – a simulat chiar pe ordinator posibilitatea obținerii unei structuri lingvistice comune, plecând de la limbi total diferite. Teoretic, dobândirea structurii limbilor IE, scria el, poate fi comparată cu efectul unei mișcări browniene pe plan social și etnic, respectiv, poate rezulta din perturbații între comunități lingvistice adiacente: de la forma 0, în care se iau drept punct de plecare 20 de limbi structural diferite, după 2000 de permutări, prin procedeu stohastic (al alinierii), se ajunge la o limbă comună⁵. Desigur, am fi tentați să considerăm un asemenea experiment ca rupt de realitate și, până la un anumit punct așa și este, dar modelul ne dezvăluie complexitatea problemei IE-ne.

În evoluția limbilor în general se remarcă două fenomene: 1. apariția pe o largă arie a unei limbi comune, ce înghite mai multe limbi locale, fie prin procesul de *lingua franca* (= limbă de înțelegere între comunități vorbind limbi diferite), fie prin evoluția istorico-politică. Primul caz poate fi exemplificat prin limba suahili, inițial o limbă tribală, devenită astăzi limba vorbită de zeci de milioane de africani, suprapusă peste zeci de limbi tribale locale. Al doilea caz, este ilustrat de limba latină, limba unei mici comunități – Roma, oraș-stat – care, extinzându-se și devenind imperiu, a „șters” pe parcursul secolelor o mulțime de limbi regionale, multe ne-IE. 2. În paralel, o limbă comună, vorbită de un mare număr de oameni pe o arie vastă, va evolua în dialecte, ce vor deveni limbi de sine stătătoare (din nou exemplul latinei din care au rezultat limbile romanice). Aceste procese, care pot evolua și concomitent, au existat din cele mai vechi timpuri și pot contribui în egală măsură și la explicarea genezei limbilor IE.

Așa cum afirmam mai sus, în favoarea concepției genealogice, cea a originii dintr-o limbă comună, se exprimă majoritatea lingviștilor, urmași și de unii arheologi și istorici. Diferă doar argumentația în ceea ce privește aria inițială de formare, patria străveche (*Urheimat*). Dintre multiplele teorii⁶, consider ca fiind principale două: aria central- sau nord-europeană (zona Mării Baltice) și cea a ținuturilor incluzând stepele nord-pontice dintre Nipru și nordul Mării Caspice (aria ponto-caspică). În ambele situații, pentru a explica difuziunea limbilor IE de la Atlantic până în Bangladesh sau Sri Lanka, trebuie însă în mod obligatoriu admisă ideea unor mari migrații de populații, toate vorbitoare de limbi IE, care s-ar fi deplasat în direcții diferite.

Aici intervine arheologia cu metodele ei specifice de cercetare, de la care lingviștii așteaptă un răspuns în confirmarea uneia sau a alteia din modelele evolutive propuse. Problema esențială este legată strict de posibilitatea arheologilor de a demonstra în mod convingător, în lipsa izvoarelor scrise, o migrație pe un spațiu atât de vast. În calitatea mea de arheolog și istoric îndrăznesc să afirm că o astfel de demonstrație este, ținând seama de posibilitățile de documentare din stadiul actual al cercetării, practic imposibilă.

Pentru a demonstra pe cale arheologică o astfel de teorie, ar trebui, în primul rând, să se cadă de acord asupra locației geografice a presupusei *Urheimat* și a datei când presupusul popor vorbitor al limbii IE primitive a existat acolo. Pe de altă parte, plecând de la vestigii materiale, reunite mai mult sau mai puțin în contexte denumite „culturi” arheologice, ar trebui, teoretic, să se constate deplasarea unei asemenea „culturi” deplin formate dintr-o zonă în alta, fără să existe modificări substanțiale în structura unui astfel de „complex cultural”. O asemenea situație ideală nu a fost și nici nu poate fi constatată din diverse motive, în primul rând deoarece deplasarea unei comunități sau unui grup uman, chiar și pe distanțe relativ mici, comportă transformări de ordin structural (pe planul economiei, inclusiv al relației cu mediul înconjurător, al socialului și chiar al ideologiei etc.), care afectează unitatea aparentă a „culturii” inițiale, respectiv a sistemului ei. De aceea, prezența, pe o arie oricât de vastă, a unor artefacte, fie izolate, fie și grupate, poate avea explicații multiple (schimb/comerț la distanță, preluare de tipuri de arme, unelte sau podoabe etc. de către o comunitate de la una învecinată sau chiar și de la una mai îndepărtată din motive de eficiență în funcționare sau de exprimare a prestigiului prin tipul artefactului respectiv etc.), pe scurt, ne arată o migrație a artefactelor și nu obligă nicicum la interpretarea de migrație a unui grup uman, deși nici nu neagă *a priori* un astfel de fenomen. Este evident, cu cât spațiul în cauză este mai larg, și interpretarea dispersei de descoperiri arheologice de orice natură (piese izolate, tipuri de morminte sau chiar necropole, tipuri de așezări, ceramică, arme, piese de harnașament etc.) este mai complexă și îngăduie formularea de ipoteze diferite, între care cea de migrație este cel mai greu de demonstrat, poate cel mult sub formă de ipoteză de lucru. Cu alte cuvinte, circulația artefactelor nu implică în mod obligatoriu și circulația persoanelor pe distanțe lungi, cu atât mai puțin cea a unor grupuri etnice, dar poate explica migrația elementelor lexicale, dependente de natura artefactelor respective. Apare astfel sugestivă comparația între „migrația” artefactelor și cea a termenilor lingvistici pe distanțe considerabile, fiecare din aceste două categorii putând avea uneori cauze diferite (poate nu este lipsit de interes faptul, constatat de lingviști, că nici o rădăcină a vreunui cuvânt din limbile IE nu a fost atestată în *toate* familiile de limbi IE)⁷. În schimb, în cazul presupusei migrații a unor întregi comunități de vorbitori de limbă IE, fenomenul migrației unui astfel de grup uman este în prezent nedemonstrabil cu metodele specifice arheologiei actuale.

⁵ Robb 1991.

⁶ Prezentate succint la Mallory 1973; Sergent 1995, 27-64; Raulwing 2000, 60.

⁷ Trubetzkoy 1939, 83.

O altă cale de a face plauzibilă existența unei largi migrații este cea a *modelelor istorice*, a recurenței unor fenomene migratorii, cunoscute în izvoarele literare, în antichitate sau în evul mediu, și care este plauzibil să se fi petrecut și în preistorie. Unul din aceste *modele* este cel al migrațiilor din Asia Centrală sau Mongolia spre vest, fie direct prin stepele ponto-caspice spre Europa, fie prin trecerea munților Karakorum și Hinducș spre India și Iran. Cea mai veche evocare a unei asemenea migrații, prin presiuni succesive, exercitate de populații în mișcare, este cea cântată de poetul grec elegiac Aristeas din Prokonnesos, în *Arimaspaea*, scrisă în secolul al VII-lea sau al VI-lea a.Chr., citată ca atare de Herodot (IV, 13-14) și, sub forma unei variante, preluată de el de la grecii din Pont (Hdt. IV, 11). Din punct de vedere arheologic, se constată mereu relații, în diferite aspecte ale culturii materiale, în largul spațiu dintre Altai și Carpați, aparent mai intense în anumite etape, din eneolitic (mileniul al IV-lea) până în evul mediu. Este deci perfect plauzibil ca asemenea fenomene să fi existat în cele trei milenii preistorice în această arie, dar, dacă urmărim principiul repetării, în acest caz special, al migrațiilor atestate în epoci istorice, atunci constatăm că ele s-au petrecut pe relația est → vest, nu invers. Sunt atestate migrații „lente”, prin presiuni demografice succesive (vezi, cazul citat de Aristeas și de unele relatări din „epoca migrațiilor”) sau cele petrecute pe durata unei singure generații, precum cea de tip Genghis-Han sau Tamerlan⁸.

Un alt model migratoriu este cel al expansiunii celților în secolele V-III a. Chr. Potrivit autorilor antici (Togus Pompeius, *apud* Iustinus XXIV, 4 și Titus Liuius, V, 34), revărsarea spre răsărit și spre sud-est a celților s-a datorat unei creșteri demografice neobișuit de puternice. În prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr., o mare grupare de triburi celtice avansează în Peninsula Balcanică, pustiind părți din Grecia și Macedonia, întemeind, în Bulgaria, regatul din Tylis și, trecând Bosforul, s-au așezat în Asia Mică în zona ulterior numită *Galatia*. În ceea ce privește descoperirile arheologice, trecerea celților prin Grecia și Anatolia, în lipsa surselor literare mai sus citate, nici n-ar fi fost de luat în seamă, chiar și ca ipoteză (puținele descoperiri tipice civilizației celtice sunt insignifiante pentru a demonstra o astfel de migrație, care, totuși, a avut loc). Este, socot, o ilustrare convingătoare a capacității limitate a metodelor arheologice de a putea demonstra o migrație. Modelul istoric al migrației celților, transpus înapoi în timp, ar putea servi în argumentarea existenței, la sfârșitul mileniului al II-lea a. Chr., a mult discutatei și disputatei „mari migrații egeice”. Totodată, proiectat și mai mult îndărăt în timp – în eneolitic – ar putea fi adus ca argument de ordin istoric pentru o migrație de etnii IE, în cazul în care presupusa patrie stăveche ar fi de căutat în centrul sau nordul Europei.

În acest cadru al teoriei modelelor este locul de a aminti interesantul model de migrație a limbilor IE, imaginat de arheologul englez Colin Renfrew, model ce se înscrie în concepția procesualistă a noii arheologii⁹. Astfel, patria primitivă IE s-ar fi aflat în Orientul Apropiat, într-o zonă ce cuprindea estul Anatoliei, Siria și nordul Mesopotamiei, în așa-numita semilună fertilă, respectiv aria în care este prima dată atestată domesticirea plantelor pentru agricultură. Răspândirea limbilor IE s-ar fi petrecut în paralel și interdependent de răspândirea cultivării cerealelor, atât în direcția nord-vest, cât și în direcția sud-est, spre Iran și India. Această deplasare s-ar fi desfășurat lent, începând din mileniul al VII-lea până în mileniul al II-lea a. Chr., prin căutare de noi și noi locuri favorabile cultivării pământului. Pe parcurs luau astfel naștere nuclee culturale cu particularități lingvistice, din care, la rândul lor, porneau migrații lente succesive.

Deoarece migrația agricultorilor spre sud-est la nivel de mileniul al VII-lea a. Chr. n-ar constitui o explicație plauzibilă și din punct de vedere lingvistic, Renfrew a imaginat un alt model pentru a dovedi prezența grupului de limbi indo-iranice în locurile unde se situează astăzi: din grupul de cultivatori de plante agricole s-ar fi desprins, prin contact cu comunități ce practicau păstoritul la sfârșitul eneoliticului și care locuiau în stepele din răsăritul Europei, un grup de vorbitori de limbi IE ce ar fi migrat, trecând Uralii și munții din sudul Asiei Centrale, spre India și Iran¹⁰. Din punct de vedere arheologic, responsabil pentru respectiva migrație ar fi fost cultura Andonovo¹¹. Deși teoretic atractivă, această ipoteză este nedemonstrabilă arheologic și nici nu poate fi ilustrată prin vreun model atestat în istorie. Descoperirile relativ recente de la Sintašta și Arhaim, în stepele de la est de Urali, deși interpretate de unii ca fiind popasuri ale migratorilor IE spre India¹² nu sunt deloc convingătoare în acest sens.

În ultimele decenii a stârnit interes și teoria genezei limbilor IE în aria sud-caucaziană¹³. De aici s-ar fi răspândit, mai întâi spre Iran și Asia Centrală primul val, din care, în continuare, s-a desprins un val migrator în spre vest, în direcția stepelor nord-pontice. Aceiași autori își imaginau un al doilea nucleu pre-IE, localizat în vestul Anatoliei care ar fi generat deplasări de populație spre peninsula balcanică. De altfel ideea că la baza structurii flexibile a limbilor IE ar fi putut exista un fond aglutinant de tipul limbilor cauzaziene fusese deja sugerată de

⁸ Vulpe 2006.

⁹ Renfrew 1988.

¹⁰ Renfrew 1988.

¹¹ Beeks 1995, 317.

¹² Gening, Zdanovič, Gening 1992.

¹³ Gamkrelidze, Ivanov 1990.

Trubetzkoy¹⁴. Acest model, propus de cei doi autori citați mai sus, are totuși avantajul, față de teoria, după opinia mea neverosimilă, a lui Renfrew, de a explica difuziunea unor grupuri presupuse a vorbi o limbă IE primitivă, ușor evoluată, dinspre Asia Centrală spre Europa, deci urmând calea unui model istoric atestat mai târziu.

Un impact deosebit asupra cercetării arheologico-istorice românești l-au avut lucrările Maijei Gimbutas despre migrația populațiilor pastorale din aria ponto-caspică, pe care ea le denumea *populații kurgan* (tumul), spre apus, lor datorându-se și dispariția marilor complexe culturale eneolitice de tip Cucuteni-Tripolje, Gumelnița-Karanovo etc. Migrația s-ar fi desfășurat sub trei valuri principale, începând de la sfârșitul mileniului al V-lea, până în mileniul al III-lea, fiecăruia dintre respectivele valuri fiindu-i atribuite anumite transformări culturale din spațiul carpato-dunărean și sud-est european în general¹⁵. Autoarea își prezenta succint astfel această teorie: „An <Old European> civilisation, possessing urban townships, a written script and intricately ornamented temples, flourished in southeastern Europe prior to the infiltration of the Indo-European peoples during the fourth and third millennia B.C. Archaeological evidence indicates that the invaders were a warrior people who constructed fortified acropolises and establishes themselves as a superstratum over the indigenous population”¹⁶. În România, acest punct de vedere a fost adoptat în special de către Petre Roman, care considera prezența unor elemente etnice de limbă IE în purtătorii culturii Cernavoda III¹⁷ și în formarea complexului cultural Cernavoda III-Boleráz. Și prietenul și colegul meu Gavrilă Simion, căruia îi dedic această modestă contribuție, se numără printre partizanii acestei concepții¹⁸, pe care îndrăznesc s-o numesc „Schrader-Childe-Gimbutas”, după numele celor care au susținut-o de-a lungul timpului¹⁹. De altfel, trebuie menționat că mulți lingviști și, poate, cei mai mulți arheologi care s-au ocupat de explicarea fenomenului IE se pronunță în favoarea acestui mod de a vedea difuzarea etniilor vorbitoare de limbă IE²⁰, desigur în multe variante pe care însă nu le mai pot discuta aici²¹. Oare, caricatura imaginată și ilustrată de Iurij Rassamakin²² n-ar constitui un răspuns potrivit la ipoteza presupusei migrații a păstorilor IE?

Contribuțiile antropometrice ar putea aduce unele lămuriri la fenomenul migratoriu și, implicit, la mișcările presupuselor etnii IE. Rezultatele măsurătorilor pe baza documentației arheologice din prezent ne arată, mai de grabă, o situație diferită. Astfel, caracteristicile biologice ale populațiilor stepice nord-pontice descresc progresiv de la est către vest și nu sunt atestate în Europa Centrală²³. Din păcate, în lipsa unor suficiente elemente scheletice din aria culturală Cucuteni-Tripolje, nu se pot face comparații cu structura biologică a indivizilor depuși în tumulii din Bronzul timpuriu, aceștia din urmă prezentând caracteristici aparte.

În ceea ce mă privește, nu cred că mă pot alătura uneia sau alteia dintre diferitele concepții cu privire la geneza limbilor IE. O soluție satisfăcătoare nu cred că poate fi găsită în stadiul de față. Întrebări la cheștiuni fundamentale rămân fără răspuns. Menționez doar două: cum s-ar explica, din punct de vedere al relației cu mediul ambiant, migrația unor populații pastorale din stepele ponto-caspice spre regiunile împădurite și mlăștinoase ale Europei centrale, respectiv geneza limbilor celtice, germanice etc.? Revin acum la problema migrațiilor, evocată la începutul acestui articol: cum putem demonstra în mod plauzibil, pe cale arheologică, răspândirea limbilor IE de la Atlantic la Oceanul Indian? Dacă am avea în vedere doar teoriile despre geneza IE în zona Balticeii sau în general, în Europa Centrală – teorii foarte „la modă” în perioada interbelică –, am putea explica formarea familiilor limbilor IE europene, dar nu întrevăd difuzarea spre răsăritul îndepărtat. Dacă am putea lua în calcul existența a două centre genetice, independente unul de altul, în care să apară limbi cu structură gramaticală flexibilă, de tip IE, atunci am putea eventual să explicăm relațiile comune prin difuzarea elementelor de vocabular. Dar o astfel de teorie nu cred că poate fi luată în considerație, mai ales din motive de ordin lingvistic și nici nu mă consider competent a o formula.

Din mulțimea teoriilor și modelelor prezentate în literatura de specialitate am evocat doar câteva care mi s-au părut mai importante (aș mai aminti la această listă ipoteza lui Stephan Zimmer²⁴ despre modelul „limbilor creol”, ca auxiliar în explicarea apariției limbilor IE la periferia marilor civilizații orientale în milenii IV și III).

¹⁴ Trubetzkoy 1939, 89.

¹⁵ Gimbutas 1973; Gimbutas 1977.

¹⁶ Gimbutas 1973, 1.

¹⁷ Roman 1981, 22 și urm.: „Începând cu eneoliticul, secole de-a rândul, pătrund numeroase grupe etno-culturale nord-estice și estice. (...) A fost decisiv aportul acestor populații la adâncirea procesului de indoeuropenizare”. Cf. și Dodd-Oprîșescu 1980, 547 și urm.

¹⁸ Simion 2003.

¹⁹ Schrader 1890; Childe 1926; Gimbutas 1973.

²⁰ Sergent 1995, 394 și urm.

²¹ Vezi între altele, ipotezele formulate despre relația dintre domesticirea calului și difuzarea limbilor IE: Anthony 1991; Raulwing 2000.

²² Rassamakin 2002, 66, fig. 4/12.

²³ Schwidetzky 1980; Menk 1980.

²⁴ Zimmer 1990.

Un singur lucru însă mi se pare a fi evident: însuși faptul unei permanente căutări în găsirea unei explicații pentru geneza și difuzarea limbilor IE mărturisește de la sine imposibilitatea aflării unei soluții. Fiecare concepție are partea ei seducătoare, dar nici una nu explică întregul fenomen. Așa se justifică și atitudinea sceptică a unor cercetători în ultima vreme privitor la aportul arheologiei în soluționarea problemei IE²⁵. Aceștia mă alătur și eu, deși, cred cu convingere, că frumusețea studiului indo-europeanisticii sub toate aspectele ei constă tocmai în această continuă discuție și evaluare critică a ipotezelor propuse.

Bibliografie

- Anthony, D. 1991, *The Archaeology of the Indo-European Origins*, JIES 19, 193-222.
- Beeks, R., S., P. 1995, *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*, Amsterdam-Philadelphia.
- Benveniste, E. 1969, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Paris.
- Brather, S. 2000, *Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie*, Germania 78, 1, 139-177.
- Childe, V., G. 1926, *The Aryans. A Study of Indo-European Origins*, Londra.
- Dodd-Oprîtescu, A. 1980, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, SCIVA 31, 4, 547-558.
- Dumézil, G. 1981-1986, *Mythe et épopée*, Paris.
- Gamkrelidze, T., V., Ivanov, V. 1990, *The Early History of Indo-European Languages*, Scientific American, March, 82-89.
- Gening, V., F., Zdanivič, G., B., Gening V. V. 1992, *Sintașa. Arheologičeskie pamjatniki arijskih plemen Uralo-Kazahstanskih stepej*, Čeljabinsk.
- Gimbutas, M. 1973, *Old Europe c. 7000-3500 B.C. The Early European Civilisation before the Infiltration of Indo-European Peoples*, JIES 1, 1-20.
- Gimbutas, M. 1977, *The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists in to Copper Age*, JIES 5, 277-338.
- Mallory, J., P. 1973, *A History of the Indo-European Problem*, JIES 1, 21-65.
- Menk, R. 1980, *A Synopsis of Physical Anthropology of the Corded Ware Complex on the Background of the Expansion of the Kurgan Cultures*, JIES 8, 3-4, 361-392.
- Rassamakin, Y. 2002, *Aspects of Pontic Steppe Development (4550-3000 BC) in the Light of the New Cultural-chronological Model*, în Boyle, K., Renfrew, Levine, C., M. (eds.), *Ancient interactions: east and west in Eurasia*, Cambridge, 49-74.
- Raulwing, P. 2000, *Horses, Chariots and Indo-Europeans*, Budapesta.
- Renfrew, C. 1988, *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*, Londra.
- Robb, J. 1991, *The Random causes with directed effects: the Indoeuropean language spread and the stochastic loss of lineages*, Antiquity 65, 287-291.
- Roman, P. 1981, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, SCIVA 32, 1, 21-42.
- Schrader, O. 1890, *Prehistoric antiquities of the Aryan peoples*, New York.
- Schwidetzky, I. 1980, *The Influence of the Steppic People Based on the Physical Anthropological Data in Special Consideration to the Corded-Battle Axe Culture*, JIES 8, 3-4, 345-360.
- Sergeant, B. 1995, *Les Indo-Européens. Histoire, langues, mythes*, Paris.
- Simion, G. 2003, *Migrația popoarelor indo-europene la Dunărea de Jos*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării. Pre- și Protoistorie*, Tulcea, 13-50.
- Trubetzkoy, N., S. 1939, *Gedanken über das Indogermanenproblem*, Acta Linguistica 1, 81-89.
- Vulpe, Al. 2006, *Migrații. O temă arheologică și istorică. Modelul est-vest*, Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie, seria 4, tom 31, București, 29-40.
- Wald, L., Slușanschi, D. 1987, *Intoducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București.
- Zimmer, S. 1990, *Ursprache, Urvolk und Indogermanisierung. Zur Methode der indogermanischen Altertumskunde*, Innsbruck.

²⁵ Vezi între alții, Brather 2000, 172 și urm.